

Non deservit alta

Motto:

Jistě žádná literatura evropská nežila tak z cizí krve jako naše.
F. X. Šalda

Následující části práce jsou věnovány české recepci, proto jsem do záhlaví zvolila heslo Nakladatelství Ladislava Kuncíře, u něhož vyšly první překlady Sigrid Undsetové – „Neopouští výšiny“. Dříve než přistoupím k rozboru dat české recepce Sigrid Undsetové a budu moci komentovat zadání formulovaná v úvodu, vkládám kapitolu o českém kulturním kontextu ve vztahu ke Gadamerovu horizontu očekávání.

Cílem této práce není kritika překladu ve smyslu jazykového rozboru nebo srovnání starších a nových překladů. Překlad je zde vnímán jako kulturní fenomén stojící na nejvyšší příčce recepčního řetězce. Česká kultura, literatura i jazyk byly od počátku devatenáctého století překladovou literaturou esenciálně obohacovány; od 80. let devatenáctého století se stále silnějšími impulsy přidávala skandinávská, resp. norská literatura. Dějiny norských překladů jsou zajímavou kapitolou, která podává svědectví o dějinách české kultury vůbec.²⁶⁸ Role a zaměření překladatelské literatury bylo vnímáno jako téma a problém i v době vrcholné recepce Sigrid Undsetové, tedy za první republiky. Ale již mnohem dříve publikoval F. X. Šalda článek, v němž naznačuje význam překladové literatury jako kontextu kultury, která je svou nejvlastnější podstatou kosmopolitní:

V souvislosti se skandinávskými literatury se Šalda vyjadřuje otázce „národní“ literatury. S přesností, která prozrazuje velmi dobrou informovanost, formuluje několik pozorování velkého společenského a kulturního pohybu, ke kterému na přelomu století na Severu docházelo ve smyslu konstituování moderní společnosti. A odkazuje na aspekt, který je po mém soudu relevantní právě pro pozdější vnímání Undsetové, protože implikuje její postavení překračující prvoplánovost přiřazování k národní literatuře.

„[N]árodní“ umění nedá se stvořit. Dá se jenom stvořit umění. [...] Ten, kdo přeložil dokonale cizího některého génia, vykonal pro národní umění (ve smyslu přesném a technickém!) více, než kdo virtuosně napodobil sta lidových písní. K dokonalému překladu je, jak zřejmo, třeba latentní a předchozí podobnosti – podobnosti zajisté zeslabené a zmenšené – vloh, schopnosti, idejí, percepčních formových i nazíravých – latentní stejnoro-

²⁶⁸ Bibliografii norských překladů do češtiny se věnuje Jarka Vrbová; aktualizovaný seznam se objevil 2010 na stránkách www.iliteratura.cz/. Dostupné z <<http://www.iliteratura.cz/Clanek/24015/bibliografie-prekladu-z-norstiny-do-cestiny-19932010>> [online] 2011-03-03.

dosti – tedy vlastního a kladného [...] majetku duševního a tedy národního.²⁶⁹

Šalda se zde prozrazuje jako spolutvůrce Manifestu České moderny, když pojem „národní“ odvozuje jako druhotný z pojmu „duševní“, tvůrčí. Vyzdvihuje roli překladu jako kulturního fenoménu přinášející tvůrčí a filozofické podněty každé národní kultuře. Jako signifikantní pro diskurs této práce se mi jeví Šaldův výraz „latentní stejnorodost“; tento pojem vztahuji jak na zpřízněnost české a norské kultury obecně, tak na recepci Sigrid Undsetové v českém jazykovém prostředí zvlášť.

Undsetová tedy stála na ramenou svých v Čechách tou dobou důvěrně známých předchůdců. Vše nasvědčovalo tomu, že bude přijata *a priori* pozitivně, což se také stalo; zůstává však otázkou, zda recepce došla svého naplnění. S ohledem na tehdejší i pozdější společenskou situaci můžeme předběžně odpovédět: ano i ne. Teoretické zdůvodnění navrhuje Kenneth Newton: „Zatímco literární málo zajímavá díla budou obvykle odpovídat očekáváním původního čtenáře a zůstanou tak v rámci jeho horizontu, velké literární dílo tato očekávání naruší či zklame, takže je nelze do onoho horizontu zahrnout.“²⁷⁰

Sigrid Undsetová nezaujímá počtem překladů v české překladové bibliografii místo první, neboť Henrik Ibsen má delší a hlavně souvislejší linii překladů, adaptací, scénických, rozhlasových i filmových uvedení a metatextových ohlasů.²⁷¹ Undsetová nebyla vnímána ani jako nejproblémovější, v tom ji předstihl Knut Hamsun, jehož životní postoje byly poskvrněny kolaborací s nacismem. Troufám si však tvrdit, Undsetová byla čtena a prezentována jako literární typus nejnoršťější, jako emblematický obraz norské kultury a norských dějin. Následující část mé práce toto vnímání potvrzuje, ale i problematizuje. Při řazení analýz česky psaných recepčních textů kombinuji aspekt chronologický a typologický. Vycházím přitom z Genettovy taxatologie literárních vztahů pod střešním označením transtextuality.

Výchozí otázky tedy znějí: Čím byl utvářen horizont očekávání v českém, resp. československém kontextu v době první republiky? Podle čeho se řídil výběr a realizace překládaných a vydávaných titulů Undsetové?

269 F. X. Šalda: Překlad v národní literatuře. In *Kritické projevy I. 1892–1893*. Praha 1949, s. 147.

270 K. Newton: *Jak interpretovat text*. Praha 2008. S. 170–171.

271 Doslova v předvečer prvního překladu Undsetové u nás vyšel neobvyklý příspěvek o Ibsenovi. Jak Blahoslav Čapek (1903–1982) vydal u příležitosti stého výročí jeho narození kritickou studii *Henrik Ibsen a nemoc Evropy* (1928), která stojí v zajímavém dialogu s východisky Sigrid Undsetové.

Důvodů, proč má právě norská literatura v českém kulturním prostředí tak výrazné místo, byla a je celá řada.²⁷² Paralelita historických osudů dvou malých evropských národů, jejichž svobodný rozvoj byl po staletí vklíněn mezi zájmy mocných sousedů, znovuobjevování kořenů národní identity a kodifikace moderního spisovného jazyka v první polovině 19. stol., hledání svého místa na kulturní mapě Evropy, ale také vznik samostatného státního útvaru na počátku 20. stol. stejně jako okupace nacistickým Německem. Vedle romantického obdivu a sympatického zájmu vedly uvedené okolnosti k pocitu sounáležitosti, který však – až na výjimky – nevykazuje vzájemnou rovnováhu, pohledy směřují jako šipka kompasu převážně jedním směrem – k severu.

Že toto mé konstatování nemá absolutní platnost, ukazuje působení Milady Blekastadové.²⁷³ Nejvýznamnější roli této unikátní zprostředkovatelky české kultury v norském prostředí bylo překladatelství, později také literární kritika a historie. Od roku 1934, kdy byla v Norsku provdána, překládala Karla Čapka, později ve vlasti ineditní autory, např. Václava Havla, Ludvíka Vaculíka a další. Po řadu let vytvářela v Norsku kontaktní síť, která pomohla mnohým českým emigrantům zapustit kořeny v Norsku: jako příklad uvádím divadelníka Luboše Hružu, malíře Kristoforiho a spisovatele Michala Konůpka. Nejvýznamnějším vědeckým dílem zůstává její rozsáhlá studie o Komenském, která vyšla německy a norsky.²⁷⁴

Norové sice sledovali historické události českých dějin a kultury²⁷⁵, o české literatuře však nebyli nikdy informováni na srovnatelné úrovni jako Češi o norské.²⁷⁶ Třebaže počet norských knih v češtině se jen po roce 1990 do současnosti blíží stovce, českých překladů do norštiny ve stejném období je jen kolem desítky.

[...] většina Norů toho věděla o české literatuře více v dobách komunismu než dnes. Příčin tohoto stavu je jistě víc, ale hlavní vidím v tom, že romány, které se v Norsku překládaly a vydávaly před rokem 1989, náležely z valné většiny k samizdatu. Představovaly nejen kvalitní literaturu, ale pro norského čtenáře byly zároveň zajímavé a exotické už tím, že byly ve své domovině zakázány.²⁷⁷

272 Srov. O. Vimr: Doslov. In: *Krajina s pobřežím aneb sto let norské povídky*. Praha 2005.

273 S. Brouček: *Český exil, emigrace a krajané v Norsku*. In: *Revue Prostor* Nr. 87/88, s. 161–166.

274 M. Blekastad: *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo/Praha 1969.

275 Únor 1948 i srpen 1968 vyvolaly v Norsku vlnu solidarity a sympatií, jak dokazují materiály z oblasti žurnalistiky (*Dagbladet*, *Aftenposten*). Obě tyto historické události byly následovány vlnou politických emigrantů z Československa.

276 Srov. K. Kilsti: *Nesymetrický vzhah*. In: *Revue Prostor* Nr. 87/88, s. 248–258.

277 *Ibid.*

Literární, psychologické a společenské příčiny recepční disproporce mezi norskou a českou kulturou zde musím ponechat stranou, pozornost budu naopak věnovat pocitu sounáležitosti, jenž vykrytalizoval na české straně, za jakých podmínek se tento vztah vyvíjel a jaké jsou nejvýraznější následky tohoto jevu. Norská literatura vysílá i v současnosti do českého prostředí unikátní signály, v nichž je podle Jarky Vrbové možno odhalit společného jmenovatele, totiž „určitou syrovost, neupovídánost, nepřetíženost expresivitou, tedy styl psaní nechávající čtenáři prostor pro vlastní prožitky, upoutávající tím, co slova skrývají, co za nimi může být, co ve čtenáři vyvolávají. V českém čtenáři možná vyvolávají pocit i něčeho důvěrně známého.“²⁷⁸

Při základním přehledu recepce Undsetové vycházím z rešerší dostupných metatextů a z informací o osobnostech, z jejich překladatelské, vydavatelské a literárněkritické činnosti. Opírám se mj. o Ďurišinou teorii „meziliterárnosti“, která se zaměřuje na vztahovost a procesualnost „meziliterárních společenstev“.²⁷⁹ Pro přehlednost rozdělují recepční fáze díla Undsetové v českém jazykovém prostředí do následujícího schématu:

Fáze I. je pro autorčino dílo přípravná; rozvíjí dynamický zájem o norskou literaturu, a formuje zřetelný vstřícný pohyb českého prostředí; horizont očekávání je konstituován. Fáze trvá od 70. let 19. století až do vzniku Československa, přesněji do listopadu 1928, kdy bylo oznámeno jméno aktuální laureátky Nobelovy ceny za literaturu. Podobně jako v případě Hamsunové o osm let dříve, přináší tato zpráva nové impulsy literárního zájmu. Mezi oběma norským i laureáty byl však v tomto případě podstatný rozdíl: Undsetová byla před Nobelovou cenou neznámé jméno, Hamsun vycházel česky od roku 1896, měl tedy v okamžiku nejvyššího ocenění za sebou čtvrtstoletí naprosto unikátní české recepce.

Fáze II. je obdobím vrcholné recepce Undsetové, která je válkou a nacistickou okupací rozpůlena vedví. První polovina zahrnuje třicátá léta, druhá probíhá od konce války do doby, kdy se naplno projeví následky komunistického puče v Československu. *De facto* končí autorčinou smrtí (1949), paralelně probíhá totální proměna politických a kulturních souřadnic v Československu.

Fáze III. představuje posmrtnou recepci, tedy od roku 1949 do současnosti. Amplituda zájmu o autorčino dílo je nevyrovnaná, poznamená mimoliterárními vlivy, a to zdaleka nejen u nás. Tato fáze ukazuje recepční proměnlivost existence uměleckého díla.

V českém prostředí vzbuzovala skandinávská a především norská literatura soustavnou pozornost od 70. let 19. stol. Bjørnsonova a Ibsenova dramata na Národním divadle glosoval mezi prvními Jan Neruda. Literární historik Pa-

²⁷⁸ J. Vrbová: *Tajemství úspěchu norské literatury*. In: *Revue Prostor* 87-88 (2010), s. 241–248. ISSN 0862-7045. Celé číslo je dostupné z [online] 2011-3-3 <http://www.revueprostor.cz/pdf/revue_87-88_ceska_verze.pdf>

²⁷⁹ Srov. T. Ďurišín: *Teória meziliterárneho procesu*. Bratislava 1985.

vel Fraenkl uvádí, že právě pod vlivem Bjørnsonovým vypracovávala Karolina Světlá poetický profil svých povídek z Podještědí – podle stylu a gesta severských próz. Pokračovatelka Světlé, Tereza Nováková, směřovala čtenářský i odborný zájem syna Arnošta k Ibsenovi a Garborgovi. Podle jména posledně jmenovaného norského spisovatele si Novák později upravil své křestní jméno na „Arne“. Shodou okolností se právě Brno, místo jeho působiště, stalo centrem umělců a spisovatelů, kteří se explicitně hlásili k naturalistickému poselství norského písemnictví – např. Josef Merhaut, Vilém Mrštík, Jíří Mahen a především Rudolf Těsnohlídek. Řetězec souvislostí by pak mohl pokračovat od kulturní instituce, jakou byly v Brně vydávané Lidové noviny k jejich možná nejslavnějšímu příspěvateli, Karlu Čapkovi. Jeho *Cesta na sever* (1936) je svého druhu vyvrcholení svobodného recepčního vývoje v předvečer epochy totalit. Vnímám Čapkův cestopis jako reflektor, který zpětně v plné šíři osvětluje rozsah horizontu očekávání českého prostředí vůči skandinávské literatuře, fakt nanejvýš relevantní i pro Sigrid Undsetovou.

Cesta Karla Čapka do Skandinávie v červenci 1936 byla poslední cestou, o níž vydal cestopis. Byla to možná svého druhu svatební cesta.²⁸⁰ Směr cesty mu byl navržen také proto, že od roku 1932 byl Čapek na listině kandidátů na Nobelovu cenu a mělo se za to, že pokud se osobně setká se švédskými kolegy, zvýší to jeho šance žádoucím směrem. Nenašla jsem zatím žádné důkazy o tom, že by k takovému setkání došlo. Ani v následujícím období, tedy v letech 1936, 1937 a 1938 Čapek přes opakovanou nominaci cenu nezískal, třebaže byl podle dnes přístupných svědectví tomuto ocenění blízko.²⁸¹

V první kapitole podává Karel Čapek osobní, vnitřní motivaci své cesty k Severu. Vedle romantického zájmu objevitelského to byla literatura.

Druhá cesta na Sever trvala déle a nebudu s ní asi nikdy hotov; její přístavy a štace se jmenují Kiekegaard a Jacobsen, Strindberg, Hamsun a tak dále; to bych musel popsat mapu celé Skandinávie samými jmény, jako je Brandes a Gjellerup, Geijerstam, Lagerlöf a Heidenstam, Garborg, Ibsen, Bjørnson,

²⁸⁰ 16. srpna 1935 proběhl na vinohradské radnici sňatek s Olgou Scheinflugovou.

²⁸¹ Čapkova díla jsou v posudcích hodnocena jako přepjatá, jednostranná, politicky útočná a nevhodně agresivní nebo zase povrchně žurnalistická či bez důkladného literárního zpracování. Byl to prý hlavně Anton Karlgren z Kodaně, expert na slovanské literatury, který byl vzděláním lingvista, kdo Čapka hodnotil jako talentovaného, ale nevyzrálého. A tak třebaže byl Čapek v návrzích sedmkrát za sebou, od roku 1932 až do své smrti, tento názor už nebylo snadné vyvrátit nebo korigovat, dokonce ani Karlgrenovi samotnému, protože i jeho posudky jdou v průběhu let stále více do hloubky.

Jeden z návrhů kolektivu profesorů z pražské univerzity končí následující slovy:

„Setrvávající při svém návrhu podepsaní nemohou neopakovati zmínky svých předchozích podání o tom, že udělení Nobelovy ceny literární Karlu Čapkovi by přineslo zároveň znamenité povzbuzení celému národu československému, který s tvořivým úsilím zápasí neúnavně za duchovní hodnoty v poměrech méně příznivých, než jaké má tvoření národů velikých. S tím větším povděkem přijal by vrcholné uznání své práce v uznání díla jednoho ze svých předních básníků.“ Citováno podle Josef B. Michl: *Laureatus laureata*. Třebíč 1995, str. 382–394.

Lie, Kielland, Duun, Undset a nevím kdo ještě; například Per Hallström. A Ola Hansson, Johan Bojer a jiní a jiní, jako Andersen-Nexø a ti ostatní.²⁸²

Ze slov Karla Čapla jasně vyplývá, že o uváděných jménech spisovatelů, básníků a myslitelů naprosto samozřejmě očekává obecnou známost, a to i u širokých čtenářských vrstev, jež jsou předpokládány čtenáři jeho cestopisu. Důvěrná obeznámenost s dílem uvedených Skandinávců je pro Čapka jakousi *conditio sine qua non* pro pochopení rozměru jeho vlastního putování. Reálná i literární cesta Karla Čapka vede s uvedenými autory pomyslný dialog. Je tak jedním z mála příkladů, kdy česká beletrie, ke které jsou cestopisy přiřazovány, předkládá jména skandinávských spisovatelů přímo, explicitně, a to v duchu čapkovské poetiky: na relativně rozsáhlé ploše, ve formě vyjmenovávání, nebo spíše vyvolávání, zařikávání, dovolávání se, upamatovávání se, ve funkci litanie. Dílo jmenovaných uměleckých autorit je Čapkovi všudypřítomnou intertextuální dimenzí, skrytou nebo kontrastivní. V pasáži podtrhuje osobní, intimní vyznání; a směřuje přitom k zákonitostem recepčního protipohybu.

Málo-li jsem žil na Lofotenu nebo v Dalarne, málo-li jsem se naběhal po Karl Johans Gate! Nic platno, jednou se člověk musí podívat aspoň na některá místa na světě, kde je doma; a potom se díví a kolísá mezi dvojitým úžasem: že to už jednou viděl nebo že si to vůbec nedovedl představit. To je to zvláštní na veliké literatuře: že je tím nejnárodnějším, co národ má, a přitom mluví řečí srozumitelnou a důvěrně blízkou všem.²⁸³

Čapek zde pochopitelně nemá na mysli jazyk národní literatury v lingvistickém smyslu, ale právě literaturu jako prostředek komunikace spojující čtenáře bez ohledu na jejich původ. Čapek jako by zde navíc předjímal výrok Umberta Eca, že totiž „jazykem evropské kultury je překlad“.²⁸⁴

Karel Čapek reprezentuje mimo jiné generaci, jejíž tvůrčí a životní souřadnice se protnulý s kulturou Severu. Mám na mysli spisovatele a básníky, shromážděné kolem Revue Sever a Východ – A. C. Nora,²⁸⁵ Josefa Knapa, Jaroslava Křelina a další. Právě v jejich tvorbě došlo ke skandinávské recepci produktivní, tvůrčí, umělecké, k hypostazi v původní české tvorbě. Literární prostředí jako by

282 K. Čapek: *Cesta na sever*. Pro větší názornost provázena obrázky autorovými a básněmi jeho ženy. Praha 1970, s. 10.

283 K. Čapek: op. cit., s. 9–11.

284 Srov. U. Eco: *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*. Přel. Zora Jandová. Praha 2001

285 Již jako gymnazista Josef Kaván žádal, aby jeho literární příspěvky byly vždy nadepsány „A. C. Nor“. Jeho pseudonym byl originální: „A. C.“ připomíná tehdy běžnou zkratku ze sportovního prostředí ze slov Athletic Club (A. C. Sparta atd.), „Nor“ odkazuje ke skandinávskému koloritu a silnému vlivu severské literatury v evropském kontextu, možná přímo k Noru Knutu Hamsunovi, jehož naturalistické pojetí zobrazovaného života a zakončení v selském řádu přírodního prostředí bylo v souvislosti s některými prózami Kavána – Nora připomínáno.

po řadě desetiletí odstoupilo od intenzivního, vitálního zájmu o překládanou literaturu, prostor byl dán nastupujícím umělcům domácím, např. spisovatelům s válečnou nebo legionářskou zkušeností (R. Medek). Zájem o Skandinávii však přerušen nebyl, významnou roli sehráli nakladatelé Josef Florian, František Topič a Ladislav Kuncíř, přičemž o Undsetovou má největší zásluhy posledně jmenovaný.

Česká reflexe o norské a skandinávské literatuře představuje pestrou žánrovou a názorovou síť, na jejímž utváření se podíleli nejvýznamnější představitelé české kultury včetně T. G. Masaryka nebo F. X. Šaldy. Masaryk znal norskou literaturu v německých překladech už od osmdesátých let 19. století. V souvislosti se svou habilitací se pak rozhodl k přímé korespondenci s naturalistou Arne Garborgem, který ve své tvorbě popisoval aktuální sociální, resp. sociologická témata včetně sebevraždy.²⁸⁶ Tuto korespondenci a dialog obou mužů na pozadí české a norské kultury zpracoval Pavel Fraenkl, literární vědec rozkročený svou vědeckou činností, ale i svým osudem mezi český a norský břeh.²⁸⁷ V mladší generaci to byli Jindřich Vodák, Arne Novák, Albert Pražák, Josef Knap a další. Přelom století až do první světové války přinesl záplavu českých překladů;²⁸⁸ jistý průlom přinesl český překlad norské literatury sekundární, když Milada Lesná-Krausová zprostředkovala *Dějiny literatury norské* od Justa Binga (1913). Jde o zachycení vývoje norského písemnictví od 16. století, chronologicky posledními autory jsou zde Knut Hamsun a Arne Garborg, což znamená, že v knize ještě nemohla být zmíněna generace Sigrid Undsetové, která debutovala v roce 1907. Odpovídá dobovému úzu, že Bingova publikace obsahuje i krátké úryvky přeložené prózy a hlavně poezie. Just Bing nezahajuje svůj výklad obdobím staroislandským, jak by velela zaužívaná norská tradice, nezačíná ani politicky nejdůležitějším rokem nové doby – rokem 1814, kdy se Norsko oddělilo od Dánska. Bing si stanovil za cíl ukázat norskou literaturu v celé šíři (tedy nejen beletrii a poezii, ale i populárně vědeckou a odbornou), a to od 16. stol. Odkazuje tedy na autory Pettera Dasse a Ludviga Holberga, reprezentanty dánsko-norského období. Tento způsob periodizace dějin norské literatury předběhl svou dobu nejméně o půl století.²⁸⁹

Rok 1913, přinesl ještě dvě publikace, které chci zmínit. Jednak knihu „literárních podobizen a medailonů“ *Duše a dílo* F. X. Šaldy, kde je norská (a skandinávská) literatura zastoupena v portrétech hereckých kreačí Hany Kvapilové a dílem Henrika Ibsena. Šalda se však ke skandinávské literatuře vyjadřoval

286 P. Fraenkl: *Masaryk og Garborg*. Oslo 1952.

287 P. Fraenkl: *Fra Praha til Oslo*. In: Norsk litteraturvitenskap i det 20. århundre. Festskrift til Francis Bull på 70 årsdagen. Oslo 1957, s. 323–331.

288 Srov. H. Kadečková, J. Vrbová: *Bibliografie překladů norské literatury do češtiny (1874–1992)*. Praha 1992.

289 J. Bing: *Dějiny literatury norské*. Přel. Milada Lesná-Krausová. Praha 1913.

po celý život, nejčastěji se vracel právě k Ibsenovi.²⁹⁰ Unikátním počinem byla studie *Björnson a Ibsen* od profesora Arnošta Krause, zakladatele nordistiky jako univerzitního oboru. Jeho dílo bylo svým impresionistickým stylem plně poplatné době, svým poselstvím však ukazovalo za její horizont. Jak ukazuje i Martin Humpál,²⁹¹ přispěl A. Kraus rozhodující měrou ke konstituování obrazu Norska v naší kultuře, Kraus svým propojením líčení přírody s analýzou dramát, poezie a próz dvou norských velikánů rozvíjí až mytologickou představu o tajemné zemi na severu, kterou český čtenář na velmi dlouhou dobu přijal za svou. Kraus vidí Norsko v historických i aktuálních souvislostech, v souřadnicích vztahů s blízkými i vzdálenými sousedy. Originální charakteristika dvou norských básníků jde ruku v ruce s meditací o dvou nejvyšších božstvech.

Odin norské poesie, hlubokomyslný badatel, který dal jedno oko za moudrost, který zničí toho, kdo se pustil s ním v zápas hádankový, svou poslední otázkou, co to šeptal svému synovi Baldrovi do ucha, když jel do podsvětí, to je Ibsen...zná konce všeho a proto je málo radostný.

Tór nehloubá, nehádá a nedává hádat, nýbrž vesele pracuje a bije se, chrání lidi; Tór, bojovník proti zlu, a jeho cesty jsou, kde dobří lidé chodí, a někdy se odváží i nad sílu. Tór optimista vedle Odina pesimisty, Tór rodiny, domoviny, obce, vlasti, vedle Odina jednotlivců, to je Björnson.²⁹²

Stylistická vytríbenost byla charakteristickým znakem také Krausova pokračovatele Gustava Pallase. Jeho studie *Henrik Ibsen*, dále *Knut Hamsun* a především *Hvězdy severu – kapitoly z kulturních dějin severských* tvoří důležitý příspěvek k české sekundární literatuře. Pallas byl důvěrně seznámen s norskými prameny primární i sekundární povahy, recepci v českém prostředí zaznamenával s obdivuhodnou akribií. Přitom je jeho styl esejistický až básnický, ve svých studiích neváhá uveřejňovat vlastní překlady básní; *Hvězdy severu* vyšly v předvečer únorového puče a zůstaly na mnoho let poslední publikací tohoto zaměření. Kniha obsahuje detailní medailony autorů ze všech skandinávských zemí včetně Islandu a Finska. Pallasův text se neomezuje na informativnost, je hodnotící a syntetický, doplněný obrazovým materiálem a především rozsáhlým úvodem o kulturní vzájemnosti českých a severských zemí napříč staletími.

Paralelně s Pallasem vystoupil Pavel Fraenkl, který pracoval v Brně jako knihovník a po okupaci Československa odešel do Norska; internaci v koncentračním táboře však neunikl. Po válce se vrátil do Norska a působil na Univerzitě v Oslo až do své smrti (1985). Fraenkl je autorem studií zaměřených na vzájemné kontakty norské a české kultury. Okolnostmi studené války došlo k tomu,

290 J. Munzar: *František Xaver Šalda a Henrik Ibsen*. In: *Ipsa ipsa Ibsen*. Sborník ibsenovských studií. Soběslav 2006, s. 142–150.

291 Martin Humpál: Arnošt Kraus zwischen Tschechien und dem Norden. In: *Text & Kontext*. 2004, roč. 26, č. 1, s. 36–48.

292 Arnošt Kraus: *Björnson a Ibsen*. (Kurs přednáškový) Praha 1913, s. 141.

že všechny jeho pozdní studie vyšly pouze norsky. Pro své unikátní postavení na pomezí komparatistiky české i norské a především pro svou recepční analýzu s hlubokým ponorem do díla zkoumaného autora se stal P. Fraenkl inspiračním zdrojem také pro tuto práci, i když Sigrid Undsetová v jeho bádání explicitně nevystupuje. Přínosná je Fraenklova definice „vlivu“ cizí literatury. Vliv podle něj není přejímání motivů, idejí, způsobu líčení postav apod., nýbrž vnitřní zapracování, přijetí cizí literatury přetavené v recepčním prostředí do autonomní a originální reakce. Místo kvantifikovatelného „vlivu“ se prvky prolétají ve vzájemnost, poznání, jež se stává objevitelskou cestou k sobě. Bjørnson tak nemusí být v české kultuře napodobován nebo citován, on podle Fraenkla prostě JE součástí české kultury. Ne jen našeho kognitivního poznání, ale nejniternějšího procesu kulturního.²⁹³

Od vydání Bingových *Dějiny literatury norské*²⁹⁴ muselo uplynout padesát šest let, než vyšly další, tentokrát nikoli jako překlad, ale jako původní český produkt. Dvousvazkové *Dějiny norské literatury* Radko Kejzlar poskytl panorama norského literárního a kulturního vývoje od začátku 19. stol. do (tehdejší) současnosti. Medailony autorů jsou provázeny detailními pasážemi o vývoji společenské situace; evidentně vzhledem k tlakům v tehdejší Československu, jež nezadržitelně směřovalo k cenzuře a normalizaci, musel autor „zaplatit daň režimu“ tendenčním hodnocením některých autorů. Tento ústupek se rozhodně netýkal pasáží věnovaných Undsetové. Autorčin věcně laděný medailon uzavírá Kejzlar takto:

Dílo Undsetové je důkazem, jakou duchovní a kritickou sílu může vyvinout básnický, citový prožitek. Oč se snažily desítky vědců od marxistů, přes sociology a psychology freudisty, obsáhla tato žena ve své umělecké analýze samojediná. Jako citlivý seismograf vystihla pocity moderního člověka, jeho touhu po sourozenství s druhými lidmi, jeho touhu po solidaritě. Současně však viděla, že svět člověka podvádí, že mu za jeho opravdové tužby jako náhražku nabízí solidaritu nepravou, omezenou na určité vrstvy a třídy, že ho zneužívá v jeho zoufalství a bolesti. Přála lidem takové společnosti, které by neubýjelo individualitu, ale osvobozovalo ji. Jako umělkyně zůstala v základní koncepci vždy realistou, ale její realismus je kvalitativně jiný, je citově podbarvený a vedle vnějšího popisu si všímá i vnitřních pochodů duchovních a ve svém zobecnění a vyjádření je expresionistický. Vždy však byla příkladnou vypravěčkou²⁹⁵

293 Srov. P. Fraenkl: *Bjørnson og tsjekkisk litteratur*. Oslo 1953, s. 105.

294 Nerada bych opomněla *Dějiny švédské literatury*, na jejichž vydání po mnoha průtazích a nesmyslných zdržovacích taktikách ze strany establishmentu, měl zásluhu překladatel Libor Štukavec, působící na naší fakultě. Vzhledem k politickému klimatu „směl“ pracovat jen v ústřední knihovně FF MU, na katedře germanistiky vyučoval neoficiálně až do devadesátých let, kdy ho však pronásledovaly vážné zdravotní problémy.

295 R. Kejzlar: *Dějiny norské literatury 1914–1970*. Praha 1974, s. 23.

V sedmdesátých a osmdesátých letech dvacátého století byli experti na západoevropskou literaturu pod velkým politickým tlakem. O prostor pro prezentaci metatextů byli nuceni svádět zápas s cenzurou. Skandinávská literatura sice vycházela, každý titul byl výsledkem enormního úsilí, často i „diplomatického“ nasazení překladatele. Nejdůležitější možnosti prezentace představovaly předmluvy/doslovy a encyklopedické příručky. V před-internetovém věku byly hlavním informačním zdrojem slovníky spisovatelů. *Slovník spisovatelů* z roku 1967 vyšel v nakladatelství Odeon, *Slovník severských spisovatelů* z roku 1998 vyšel v nakladatelství Libri. Obě publikace obsahují rozsáhlé úvody věnované jednotlivým národním literaturám Severu. Starší byl zpracován kolektivem autorů pod vedením Ladislava Hegera, v novějším měla redaktorskou odpovědnost Dagmar Hartlová. Na okraj uvádím, že první slovník je rozdělen podle zemí (Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko, Island, Nizozemí, Belgie), kdežto druhý má explicitní členění podle literatur (tedy jazyka). V seznamu proto přibýly Faerská literatura, Finskošvédská literatura, Fríská literatura a vypadlo označení „Belgie“. Slovník z roku 1998 reflektuje literaturu jako entitu jazykovou, nepodřízenou státním celkům. Tento pohled odpovídá mj. modernímu pojetí kultury v integrované Evropě.

Nemohu zde bohužel podat seznam všech zásadních vydavatelských počínů, k nimž došlo po roce 1989, chci však upozornit, že za mnoha tituly stojí rozsáhlá překladatelská a vydavatelská činnost Heleny Kadečkové. Jako příklad uvádím vydání skandinávské mytologie, středověkých balad, *Eddy*,²⁹⁶ ale také *Dějiny Norska* v nakladatelství Lidové noviny apod.

Nenahraditelnou roli pro překladatele i čtenáře sehrála od svého založení v roce 1956 až do začátku devadesátých let „Revue Světová literatura“. Byl to unikátní prostor pro prezentaci zahraniční literatury, postupně vykrystalizovaly různé rubriky, např. recenze s překladem; na malé ploše tam byly umístěny nejen medailony, ale i koncepční a přehledové články zásadního charakteru. Jistě by bylo zajímavé sledovat prezentace skandinávských autorů, jejichž stálo v různých létech své autory různou dávkou energie, v přímé závislosti na vládnoucí politické konstelaci. Vzhledem k tomu, že „Světová literatura“ uváděla do našeho kulturního prostředí především autory nové, Sigrid Undsetová se zde pro svou již dříve bohatě rozvinutou recepci neobjevila. Po roce 1996 nastala situace, kdy místo na trhu informací proklamovalo zaplnit hned několik časopisů, např. „Plav“ a „Host“. Uvádím je proto, že právě v těchto literárních časopisech vyšly esenciální příspěvky k recepci norské (skandinávské) literatury u nás.²⁹⁷

Za nejvýznamnější počín české skandinavistiky posledního období je možno považovat publikaci *Moderní skandinávské literatury*, která poskytuje systematický a kritický přehled o severských literaturách od Moderního průlomu

296 EDDA. Přel. Ladislav Heger, upravila Helena Kadečková. Praha 2004.

297 Nejčastěji se objevují jména Ondřej Vimr, Barbora Grečnerová, Karolína Stehlíková a další.

v sedmdesátých letech 19. stol. do začátku nového tisíciletí.²⁹⁸ Tyto literární dějiny nepředstírají, že areál Severní Evropy má jednotnou nebo jedinou literaturu. Jak vyplývá z titulu (plural) i z profilového zaměření přizvaných expertů, je korpus rozdělen podle jazykových oblastí včetně islandské (Helena Kadečková) a finské (Viola Parente-Čapková). Strategie tohoto literárněhistorického svazku je zajímavá i tím, že ačkoliv jednotlivé kapitoly nesou názvy jako „Jonas Lie“ nebo „Karen Blixenová“, zcela rezignují na osobnostně zaměřené autorské portréty, dokonce i na použití fotografií; pracují naopak s tematikou literárních směrů, generační poetikou a kontextuálním významem díla. Z hlediska Undsetové je možno konstatovat, že přes omezené možnosti vyplývající z nedostatku místa, podařilo se plasticky poukázat na nejzávažnější okruhy, jimiž je autorčino dílo dodnes součástí literárního diskursu, a to především v Norsku. Autorem norské, dánské i švédské části je Martin Humpál, mimo jiné autor v mezinárodním kontextu ceněné studie o modernismu Knuta Hamsuna.²⁹⁹ Pro své autorství intencionálních textů pro děti a mládež byla Sigrid Undsetová zařazena do hesláře *Slovníků spisovatelů pro děti a mládež*, který vyšel v knižní podobě i jako CD-ROM.³⁰⁰

Jednotné fórum však v současnosti neexistuje, a to pro celkovou atomizaci informací na straně jedné, a obecnou dostupnost informací na internetu na straně druhé. Dlouhodobě je to především www.iliteratura.cz, která si hlídá mechanismy k udržení odpovídající úrovně a kontinuity. Webová stránka je přehledně členěna podle zemí i podle osobností. Obsahuje také recenze knih dosud nepřeložených, rozhovory s autory, portréty překladatelů a je cenným zdrojem nejaktuálnějších informací, např. literárních cen. Sigrid Undsetová se v rejstříku www.iliteratura.cz neobjevuje; důvodem je především směřování tohoto portálu k současné literatuře, třebaže Lagerlöfová i Hamsun na těchto webových stránkách zastoupení jsou.

Zatímco předchozí kapitola se věnovala českým metatextům o skandinávské literatuře všeobecně, budu v následující části mapovat konkrétní zastavení Sigrid Undsetové na cestě k českému čtenáři.

Jak jsem uvedla v úvodu, je dynamika objevování a poznávání Undsetové od roku 1929 až do dnešního data zřetelně spjata s tektonikou společenského pohybu v recepčním prostředí. Tato skutečnost implikuje, že charakter Undsetové díla rozhodně nestojí mimo společenské a politické dění. Ještě zajímavější je, že bližší analýza metatextů prozrazuje, že tato recepce opakovaně rezonuje

298 Viz recenze Margita Gáborová na <http://cupress.cuni.cz/ink_ext/index.jsp?include=-podrobnosti&zalozka=4&id=885> [online] 2011-03-20.

299 M. Humpál: *The Roots of Modernist Narrative: Knut Hamsun's Novels Hunger, Mysteries, and Pan*. Oslo 1998.

300 *Slovník autorů literatury pro děti a mládež I. – Zahraniční spisovatelé*. I. Dorovský, H. Řeřichová (eds.), Praha 2007.

jakoby pod povrchem vnějších událostí. Právě tato okolnost signalizuje, že Sigrid Undsetová nese českému čtenáři skrytý smysl, že zde dochází ke komunikaci až intimní. Předjímám, že jde o otázky identity jedince a národního společenství. Vyslovila jsem hypotézu, že Sigrid Undsetová vstoupila svými díly do diskursu o smyslu dějin, o smyslu českých dějin, a to v závěrečné fázi tohoto nekolikageneračního procesu. A jako všechny polemiky třicátých let, byla i tato násilně přerušena zvenčí, totiž Mnichovem a německou okupací.

Diskontinuita české státnosti a státní nezávislosti, relativně dlouhé údobí prázdnoty národního, společenského a politického života, několikrát opakované pokusy o jeho naplnění, či pocity kulturní nejistoty a odvozenosti – to jsou podle Miloše Havelky³⁰¹ důvody oslabené národní identity. Vztahují se přirozeně na české poměry, ale doslova by mohly platit o norských dějinách a kultuře. Zde i tam staletí bez vlastního státního útvaru a bez přirozeného vývoje spisovného národního jazyka, zde i tam směřování k autonomní reflexi i praxi.

Bytostnou součástí usilování o duchovní prozáření vlastní národní dějinné existence však není jen snaha o její zakotvení v koncepcích filozoficko-teologických a obecně humanistických (čímž se dostává do konfliktu s prakticko-pragmatickými tendencemi nacionalistů i s otázkami praktické politiky vůbec). Je to také neustálé obnovování otázek, neustálý návrat a téměř permanentní reformulace formálně i obsahově podobných úvah.³⁰²

Ztělesněním této kritické sebereflexe je u nás tzv. spor o smysl českých dějin, který Havelka umísťuje jinam než do tradiční filozofie dějin nebo diskursu odborné historiografie. Její záběr, nastavený texty T. G. Masaryka, je širší, totiž etický. „Mně je to otázka svědomí“, píše Masaryk.³⁰³ F. X. Šalda na toto dílo odkazuje ve své recenzi „Těžká kniha“. Kolik interpretačních možností tato studie vyvolala se ukazuje i v tom, že po první vlně polemik (1895) o smyslu národního obrození, proběhla druhá, spíše odborně historiograficky orientovaná (1911 – 1912). Třetí fáze byla principiálně odlišná už proto, že se odehrávala v samostatném státě, jehož cíle a programní hodnoty formuloval právě Masaryk.

Polemika třetí fáze se rozhořela v druhém desetiletí 20. století, když Jindřich Vančura nekriticky vyzdvihl Masarykův přínos pro historiografii a naopak znevážil práci předního historika Jaroslava Golla. Golla se zastali jeho žáci Kamil Krofta a Josef Pekař. Pekař navíc poukázal na to, že Masarykovy teze se nezakládají na výsledcích historické vědy. Celý spor se pokusil shrnout Zdeněk Nejedlý, který se snažil dát zapravdu oběma stranám: Pekařovo stanovisko je správné vědecky, Masarykovo filozoficky. Proti Nejedlého „dvojí pravdě“ se ohradil Emanuel Rádl a polemika vstoupila do další fáze. Spory o vědeckou

301 M. Havelka (ed): *Spor o smysl českých dějin*. Praha 1995, s. 7.

302 Ibid.

303 T.G. Masaryk: *Česká otázka. Naše nynější krize*. Praha 1990, s. 9.

podloženost Masarykovy teorie se sice vedly dále, do popředí se však stále více dostávala diskuse o metodologii historické vědy. Pro předkládanou práci je důležité, že se tato fáze „české otázky“ dotýkala i vztahů kulturních. Jak píše Miloš Havelka, šlo o „přejímání, podléhání, sycení se vzorem života a myšlenky sousedů“ a o „otevírání oken do Evropy“.³⁰⁴

Reflexe o smyslu českých dějin je součástí mnohvrstevnaté a polyvalenční „české otázky“ pojmenované podle knihy Masarykovy. Není mým úkolem zmiňovat dobové, byť významné složky polemiky. Chci však vyslovit tezi, že duchovní rozměr tohoto hledání má svou paralelu v norských podmínkách, byť v letech pozdějších a rozsahu skromnějším. V Čechách i v Norsku zazníval mnohohlas o historii národa, o historiografii, tedy o způsobu zobrazení i interpretaci dějin, o žádoucím společenském uspořádání a rovněž o roli vědy a kultury. „V poslední instanci směřovaly rukopisné boje také k vyřešení otázek postavení vědy a standardů vědeckosti v zájmových kontextech národní kultury a národní společnosti, k pročišťování vztahů vědecké objektivitě.“³⁰⁵ Nadřazeným kontextem všech zmíněných i nezmíněných souvislostí je „vědomí mravního povolání“, neboť česká reformace směřovala přes otázky náboženské k etickým hodnotám. Masarykova „otázka“ chtěla vždy proniknout hlouběji než byl pragmatický úzus doby. Smysl, télos, se u něho opírá o existenci metafyzických, nadčasových idejí a hodnot humanistických, mravních, jen ty mohou být zárukou budoucí autonomie národa. Husitské tradice, česká reformace, bratrská humanita se setkaly a vrcholily v obrozenském úsilí. Masaryk označil svůj přístup za „sociologický“, dnes ho M. Havelka vidí spíše jako „myšlení o dějinách“.

„Myšlení o dějinách“ v nejširším slova smyslu bylo vlastní Sigrid Undsetové. Její přibližování k tomuto tématu probíhalo prakticky po celý život, a to na různých úrovních. Texty povahy esejistické a faktografické nebo polemické tvoří druhý proud, nezávislý, ale paralelní s fikcionálními texty. Jejich kvalita i extenze způsobila, že čtenářská i odborná recepce pod jejich silným vlivem nakonec nedocenila „nezáměrnost“, „afunkčnost“ jejího díla beletristického jako estetického subjektu. Faktem je, že Undsetové texty korespondují s reflexí problémových okruhů obsažených v české otázce.

Právě v této okolnosti spatřuji původ podprahové motivace českého zájmu o spisovatelčino dílo a českého dialogu s ním. Etická a náboženská otázka v konfrontaci s národní i nadnárodní existencí; vydanost – nebo autonomie, historické zákonitosti – nebo úděl... Norové neměli husitskou revoluci, vykrváceli totiž o pár desetiletí dříve, a to přírodním zásahem – zničující epidemií moru. Reformace nepolarizovala jejich společnost prakticky vůbec, neboť byla přinesena zvnějšku, zásahem státu, resp. dánského krále. Proto nemohlo být norské národní obrození pokračováním reformace, své nejhlubší kořeny museli

304 M. Havelka: op. cit., s. 33.

305 M. Havelka: op. cit., s. 11.

Norové hledat v dávnější, tedy ve vikinské minulosti, v době předkřesťanské a ranně křesťanské. Undsetová jako první nalezla klíč k uměleckému znázornění periody jiné než vikinské. Na okraj poznamenávám, že za dobu vikinskou je označováno období 800–1100, nicméně jazykově a kulturně je toto ohraničení nedostatečné. Tehdy společný jazyk dánsko-norsko-islandský je nazýván „norrønt“, a doba takto označená se dělí na starší (shodná s uvedenými daty) a mladší (1100–1350). Právě samotný závěr mladší doby norrønt byl v Norsku dobou unikátního rozvoje společenského a kulturního. Proto si ho Undsetová zvolila pro svou historickou naraci. Z tohoto období pocházejí četné křesťanské spisy, exempla, knihy zákonů, první dokumenty historiografické, překlady z latiny a dalších evropských jazyků, vedle sebe tu vznikalo dvorské básnictví a pozdní typy ság. K nejcennějším literárním památkám patří *Královské zrcadlo*,³⁰⁶ poučení o životních ideálech a pravidlech vládnutí vyšších aristokratických vrstev. Tato doba byla totiž tradičně vnímána jako nepřístupná, neboť bez kontinuity. Zmíněný kulturní rozvět neměl pokračování, neboť země byla v letech 1349/50 fatálně postižena morem, právě tato okolnost oslovovala Undsetovou svým eschatologickým rozměrem. Oslabené Norsko se stalo kořistí mocenských zájmů svých šťastnějších sousedů a na více než čtyři sta let ztratilo státní samostatnost. Jako takové pak rozvíjelo svou cestu reformovaného křesťanství. Určité tradice českobratrské mají v Norsku obdobu v pietismu a haugiánství: četba Bible ve srozumitelném jazyce,³⁰⁷ autonomie jedince nezávislého na církevní hierarchii a z toho vyplývající „laická“ společnost, která se ve dvacátém století transformovala do „občanské“ společnosti. Úsilí o demokratický stát a zápas za svobodu svědomí, úcta k individu a akceptace individualismu, to jsou kořeny, které daly základ pozdějšímu pojetí solidarity jako charakteristickému rysu skandinávského životního stylu. Tyto hodnoty Undsetová nevyznávala explicitně, přesto je bytostně součástí této tradice; z toho vyplývá i problematický fakt, že její životní praxe mohla být do značné míry označena za feministickou, ačkoliv feminismus trvale kritizovala ve svých textech a veřejných vystoupeních.

Jestliže Masaryk formuloval krizi moderního člověka jako „ztráty jednotného vnitřního pojítka života, jež by různost individuálních zájmů překlenulo jeho zakotvením v zásvětném řádu,“³⁰⁸ pak tu sledujeme jistou paralelu s myšlenkami Undsetové, zvláště v románech ze současnosti a v esejích. „Krise pro Masaryka nebyla – jako později pro existenciální myslitele 20. století – bytostnou, ontologicky neměnnou situací člověka ve světě, ale něčím, co je třeba řešit

306 *Kongespeilet, norrønt Konungs skuggsjá*, latinsky *Speculum Regale*. Viz P. Th. Andersen: *Norsk litteraturhistorie*, 2001.

307 Nepoužívám výraz o četbě v mateřtině, protože do norštiny byla Bible přeložena až na konci 19. století (1891 Starý zákon a 1904 Nový zákon). Od roku 1550 existoval kanonizovaný překlad v příbuzné dánštině, tato verze zvaná Bible Christiana 3. se pak po staletí používala v celé dánsko-norské říši, při oficiálních i soukromých bohoslužbách.

308 Spor o smysl českých dějin, s. 38.

a co je možné překonat.“³⁰⁹ Undsetová byla o generaci mladší než Masaryk, byla tedy v mladém věku zasažena společenskými změnami, které byly příznačné pro modernistickou skepsi 20. stol.

Zcela jinak zaměřeným, avšak relevantním badatelským okruhem, který zde bohužel musím ponechat stranou, by byla perspektiva translatologická, směřující jak k textu samému, tak k funkčnímu působení jednotlivých překladatelů v kontextu kulturních dějin. Chtěla bych se – mimo rámec této práce – vrátit k otázkám strategie překladu ve smyslu lingvistickém i textologickém. Vzhledem k četnosti překladů Undsetové, jež vznikaly na ploše osmi desetiletí, by mohla taková studie prezentovat recepci propojenou úžeji s komunikační recepcí translátu.³¹⁰

309 Ibid.

310 Srov. Z. Fišer: *Překlad jako kreativní proces. Teorie a praxe funkcionalistického překládání*. Brno 2009, s. 184.